

УДК 330.341.2

АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОГО БІЗНЕСОВОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Вікторія Іванівна ГУНЬКО

к.е.н., доцент, Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: viktriad@ukr.net

Анотація. Визначено сутність підприємництва та необхідність розвитку підприємницького середовища. Проаналізовано основні економічні показники розвитку підприємництва в Україні. Визначено чинники, що перешкоджають розвитку бізнесу, а саме: високі процентні ставки за кредитами, низький рівень забезпеченості фінансуванням, дефіцит обігових коштів, високий рівень оподаткування. Запропоновано рекомендації для загальнодержавних і регіональних органів державного управління щодо удосконалення підприємницького інституційного середовища.

Аннотация. Определена сущность предпринимательства и необходимость развития предпринимательской среды. Проанализированы основные экономические показатели развития предпринимательства в Украине. Определены факторы, препятствующие развитию бизнеса, а именно: высокие процентные ставки по кредитам, низкий уровень обеспечения финансирования, дефицит оборотных средств, высокий уровень налогообложения. Предложены рекомендации для общегосударственных и региональных органов государственного управления касательно усовершенствования предпринимательской институциональной среды.

Ключові слова: підприємництво, бізнес-середовище, підприємницьке інституційне середовище, інституційна неефективність.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес-среда, предпринимательская институциональная среда, институциональная неэффективность.

Постановка проблеми. Сучасна економічна теорія більше не піддає сумніву значимість інститутів для економічного розвитку. Загальновизнаним є той факт, що їхня стабільність та ефективність є ключовою умовою для інвестицій і розвитку підприємництва. Зокрема, М. Олсон вказував на роль модернізації формальних і неформальних інститутів в прискоренні економічного зростання країни [1, с. 46]. Саме нові інституційні економічні системи, вбудовані відповідно до принципу економічного лібералізму сприяють їх прискореному соціально-економічному зростанню в інституційному середовищі.

Результативність функціонування національної економіки безпосередньо залежить від якості сформованого інституційного бізнесового середовища, його адекватності сучасному рівню розвитку соціально-економічних і виробничих відносин у суспільстві [2, с.2]. З точки зору інституціональної теорії, економіка являє собою безперервний процес ухвалення рішень, де окремі економічні-підприємницькі суб'єкти у будь-який спосіб конкурують за прийнятні результати діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційне середовище в контексті неоінституціональної теорії досліджували такі відомі вчені з далекого зарубіжжя, як А. Амін (Amin), А. Бучхольц (Buchholtz), О. Вільямсон (Williamson), А. Керолла (Carroll) Д. Норт (North), М. Олсон (Olson), Е. Фуруботн (Furubotn), П. Г Хэйр та ін. Серед вчених із близького зарубіжжя, які доповнили доробок неоінституціональної теорії, відзначимо О. Головинов, А. Егорова, Р. Капелюшнікова, Я. Кузьминова, Р. Нуреєв, А. Олейнік, та ін. Останнім часом і в українській економічній науці спостерігається підвищена увага до проблем неоінституціональної теорії, зокрема такими вітчизняними науковцями як: В. М. Геєць, Б. Є. Кваснюк, А. А. Гриценко, С. І. Архієреєв, В. В. Дементьєв, Р. Ф. Пустовійт, О. О. Прутська, О. Л. Яременко та ін.

Метою дослідження є аналіз інституційного бізнесового середовища в Україні та визначення перспектив його розвитку

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Термін «підприємництво» може бути

визначений як орієнтована на здобуття прибутку економічна діяльність (і пов'язаний з цим процес ухвалення рішень), яка здійснюється в умовах ризиків і нестабільності. Підприємництво також пов'язане з новаторством, оскільки підприємці прагнуть відкрити нові технології та способи поєднання чинників виробництва з метою здобуття прибутку. Соціально-економічна ефективність визначає підприємців як готових піти на ризик агентів змін і зростання в ринковій економіці, які своїми діями можуть прискорювати генерування, поширення і вживання новаторських і прибуткових ідей.

Розвиток підприємництва приводить до зростання національного добробуту і відповідає інтересам споживачів завдяки появі на ринку нової, менш дорогої продукції. Використання нових технологій і інноваційних рішень сприяє підвищенню макроекономічної ефективності. Підприємці, які лише розпочинають свій бізнес, також створюють додаткові робочі місця, сприяючи тим самим досягненню загальних цілей розвитку. Ступінь розвитку підприємництва може бути проілюстрована економічними показниками малих та середніх підприємств.

В цілому сучасне вітчизняне підприємницьке середовище становить собою набір інституційних «мотиваторів», вибір яких був здійснений у біфуркаційний трансформаційний період зміни типу економічної системи. У свою чергу, умови невизначеності і нестійкості формальних інститутів зумовили недостатню ефективність норм і правил господарської діяльності для підприємницьких суб'єктів. Тому, з огляду на проблеми, що характеризують інституційну неефективність підґрунтя функціонування української економіки, значна кількість нововведень в бізнес-середовищі або виявляється недостатньо ефективною, або блокує можливості ефективного розвитку, які пояснюють ефектом залежності від попередньої траєкторії розвитку [2, с. 2].

У вітчизняних умовах зазначене стимулює реалізацію «рентоорієнтованих» інновацій, зумовлює можливість набуття політичної ренти «рентоорієнтованими» підприємцями та статусної ренти «хижацькими» чиновниками. У цьому випадку ефект «перетікання» фінансових потоків від використання «рентоорієнтованих» нововведень пов'язаний з негативними зовнішніми ефектами, оскільки монопольне становище окремих підприємців, отриманий як наслідок створення штучних бар'єрів, за своєю природою є довгостроковим [3, с. 61].

Таким чином створення конкурентоспроможного підприємницького середовища вимагає започаткування таких інститутів, які забезпечують постійний пошук і реалізацію нових можливостей підприємців, їхньої взаємодії, заохоченні обміну інноваційними ідеями.

Як приклад, функціонування Адміністрації малого бізнесу США (АМБ), яка з 1954 р. розпочала кредитувати малі підприємства за рахунок власного бюджету і надавати державні гарантії для суб'єктів малого підприємництва під час кредитування в комерційних банках. Діяльність АМБ спрямована на реалізацію стратегічних цілей малого і середнього бізнесу в країні, а саме: покращення бізнес-середовища; мінімізація адміністративних бар'єрів; спрощення взаємодії підприємців і органів влади за допомогою використання інтернет-ресурсу; координація діяльності федеральних агентств з розвитку малого і середнього бізнесу; підвищення конкурентоспроможності малого і середнього бізнесу на внутрішньому і зовнішньому ринку через ресурсну підтримку; підтримка створення та розвитку нових підприємств; підтримка розвитку малого підприємництва в депресивних регіонах; відновлення малих підприємств внаслідок стихійних лих та надзвичайних ситуацій [4, с. 105].

На жаль непослідовність та необґрунтованість інституційних трансформацій зумовлюють збереження в Україні несприятливого бізнес-середовища, яке не сприяє розвитку підприємницького потенціалу у напрямку реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної перебудови. В першу чергу через це визначається складністю регуляторної та дозвільної системи, існуванням системних підприємницьких ризиків, відсутністю інституційних умов легальної діяльності, результатом чого є поширення таких деструктивних явищ як рейдерство, корупція, тонізація [5, с. 101].

Хоча для вітчизняного підприємництва характерним є кількісне переважання малих та середніх підприємств у загальній кількості підприємств (93,7 % та 5,7 % відповідно), але останнім часом відбувається скорочення частки малих підприємств у сфері торгівлі, операцій з нерухомим майном та будівництва, з одночасним зростанням частки в сільському господарстві та промисловості. Стабільно низьким є рівень інноваційної активності малого і середнього бізнесу порівняно з країнами ЄС.

Так, за даними Держкомстату України станом на 01.01.2013 р. в Україні налічувалося 1600127

суб'єктів господарювання, з яких 698 – суб'єкти великого підприємництва, 20550 – суб'єкти середнього підприємництва та 1578879 – суб'єкти малого підприємництва. Протягом 2011–2012 рр. спостерігалось зменшення кількості суб'єктів малого та середнього підприємництва. В структурі суб'єктів господарювання збільшилася питома вага суб'єктів середнього підприємництва з 1,24 % від загальної кількості суб'єктів господарювання у 2011 р. до 1,29 % від загальної кількості суб'єктів господарювання у 2012 р. за рахунок зменшення кількості суб'єктів малого підприємства [6, с. 301].

Відповідно до чинного законодавства України учасниками господарських відносин можуть бути юридичні та фізичні особи. На початок 2013 р. в Україні господарську діяльність здійснювали 364935 юридичних осіб, з яких 20189 – середні підприємства, 344048 – малі підприємства

та 1235192 фізичних осіб-підприємців [6, с. 301]. Тенденція до кількісного зростання була характерна лише для фізичних осіб-підприємців, які здійснювали свою діяльність у сфері середнього підприємництва.

У структурі вітчизняного підприємництва за розміром підприємств станом на 01.01.2013 р. частка малих підприємств становила 94,3 %, середніх – 5,5 % та великих – 0,2 %. Протягом 2010–2012 рр. ці показники не зазнали змін [6, с. 305].

В регіональному розрізі найкращі показники кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України у містах Києві і Севастополі, Одеській, Київській і Харківській областях. Найнижчі показники кількості малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення України в Тернопільській, Сумській, Закарпатській, Чернівецькій та Рівненській областях (рис. 1).

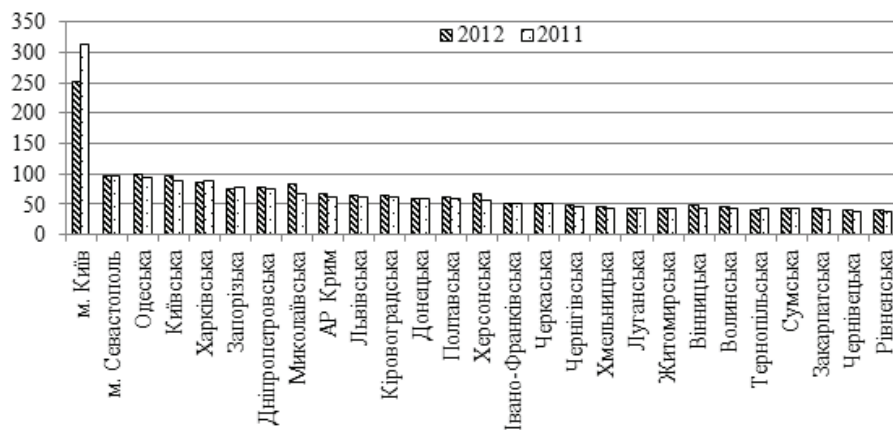

Рис. 1. Кількість малих підприємств в регіональному розрізі на 10 тис. осіб наявного населення у 2011 р. та 2012 р. [7, с. 78]

В цілому в українській економіці на кінець 2012 р. у секторі малого і середнього підприємництва було зайнято 7,5 млн. осіб, що складало 40 % зайнятого населення працездатного віку. У порівнянні з 2011 р. кількість зайнятих працівників у суб'єктів малого і середнього підприємництва зменшилася на 3 %.

При цьому, зокрема, 51 % керівників компаній будівельного сектору, незважаючи на стабільність цінової політики у докризовий 2012 р., констатували скорочення обсягів замовлень. Також значна кількість керівників заявила про погіршення фінансового стану, що призвело до скорочення частини співробітників. Поточний фінансовий стан оцінюють як добрий лише 3 %

компаній; 57 % – вважають його задовільним і 39 % – поганим.

Серед основних чинників, що перешкоджають розвитку бізнесу, підприємці будівельної галузі визначили такі: високі процентні ставки за кредитами, низький рівень забезпеченості фінансуванням, дефіцит обігових коштів, високий рівень оподаткування. Прогнози на майбутнє були більш оптимістичні: третина підприємців прогнозували поліпшення фінансового стану і 36 % – зростання обсягів виконаних робіт. Вже після подій грудня 2013 р. будівельна галузь зазнала суттєвих втрат. Що стосується підприємництва у сфері послуг, то скорочення попиту констатували 29 % підприємців [8].

В цілому пріоритетними сферами діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва і в докризовий період і нині залишаються торгівля та сфера послуг, питома вага яких від загального обсягу реалізованої продукції є більшою 60 %. Значно меншими є фінансові показники промислової галузі (20,3 %), сільського господарства (5,5 %) та будівництва (5,4 %) [7, с. 56].

Сумарно фінансові показники підприємницької діяльності на 01.01.2013 р. мали такий результат: до оподаткування підприємств, які одержали прибуток – 248 035,9 млн грн. У розрізі підприємств за розмірами: для середніх підприємств – 111 313,2 млн грн, що у відсотках до загальної кількості становив 44,7 %; а для малих підприємств – 39 794,1 млн грн, що у відсотках до загальної кількості підприємств становив 16 %. При цьому найкращі показники мали малі та середні підприємства, які здійснюють свою діяльність у наступних сферах: сільське, лісове та рибне господарство; оптова та роздрібна торгівля; промисловість; операції з нерухомим майном. Водночас незадовільними є податкові платежі від суб'єктів малого та середнього бізнесу до бюджетів усіх рівнів. Так, до Зведеного бюджету за 2012 р. від суб'єктів малого і середнього бізнесу надійшло лише 289 319,0 млн грн, що складає близько 15 % до бюджету.

Узагальнюючим підсумком вищенаведеної тенденції є такі показники. Якщо в середньому до ВВП США середній і малий бізнес надає 50 % надходжень, в країнах ЄС – від 50 % до 70 %, то однотипні підприємства в Україні менше 15 %. При цьому згідно офіційних даних за підсумками 2013 р. в Україні функціонувало 18859 середніх підприємств, 373809 – малих, 659 – великих. На середніх підприємствах працювало 3 млн осіб, на малих – 2 млн., на великих – 2,8 млн. Тобто майже 68 % усіх працюючих отримали роботу на середніх і малих підприємствах, так само як і в країнах ЄС – 60–70 %. Тому помилково вважати, що в Україні не є розвиненим малий і середній бізнес, як підґрунтя підприємництва. За цим показником Україна не відрізняється від західноєвропейських країн, так само як і структура бізнесу: найбільше малих і середніх підприємств функціонують у сферах торгівлі, транспорту, будівництва, операцій з нерухомістю, громадського харчування, розваги та освіти. Ще один показник українського підприємництва – обсяг реалізації продукції – фактично повторює модель ЄС. Для великих підприємств він дорівнює 42,4 % від загального обсягу по країні, для середніх – 41 %,

малих – 16,6 %. В ЄС частка реалізації продукції малого та середнього бізнесу становить 57,6 %.

Але одночасно негативною специфікою українського підприємництва є фінансовий результат по оподаткуванню за малими підприємствами, який в 2013 р. був збитковим і дорівнював 24,8 млрд грн. Водночас на великих підприємствах фінансовий результат зафіксував дохід у 28 млрд грн.

Таким чином малий бізнес фактично генерує збиток, шляхом використання різноманітних «сірих схем» для обслуговування фінансових потоків, виплати «заробітних плат у конвертах», незаконного переведення в готівку грошей і її переміщення в тіньову економіку. Як свідчить практика, інституціональне середовище українського підприємництва формується, в першу чергу, з метою ухилення від сплати податків та виведення бізнесу з під контроль державних структур. При цьому значна частина малого та середнього бізнесу, яка пов'язана з великим фактично обслуговує його товарні і грошові потоки і неформально санкціонує ухилення від оподаткування [9].

Зазначене вище пояснюється тим, що в Україні залишається невирішеними низка інституційних проблем, які визначаються необхідністю здійснення таких заходів, як зниження адміністративних бар'єрів; зниження податкових ставок і спрощення податкового регулювання; забезпечення фінансування новостворених, малих і середніх підприємств; боротьба з корупцією [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на вищевказане, для удосконалення підприємницького інституційного середовища, запропонуємо такі рекомендації для загальнодержавних і регіональних органів державного управління.

1. Послідовно здійснювати заходи, спрямовані на полегшення процесу створення підприємств, зокрема рекомендації, що стосуються використання механізму «одного вікна» для реєстрації новостворених підприємств, використання стандартних бланків, організації он-лайнової реєстрації, введення правила «мовчання – знак згоди» і утримання на низькому рівні адміністративних витрат, які пов'язані з реєстрацією.

2. Спростити процедури, що регулюють функціонування вже діючих підприємств, зокрема скоротити кількість необхідних дозволів і ліцензій та збільшити терміни їх дії, поліпшити координацію між різними наглядовими уста-

новами та зменшити загальне число перевірок, яким підлягають підприємства.

3. Продовжувати погоджувати політику оподаткування з потребами підприємств, особливо малих і середніх, зокрема спрощувати процедури оподаткування, скорочувати кількість податкових платежів та покращувати систему податкового регулювання для підприємств, коли це доцільно, а саме в разі діяльності малих і середніх підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність, розглядати можливість прийняття адресних заходів щодо створення цільових податкових стимулів.

4. У консультації з банківськими установами розробити заходи щодо полегшення доступу малих і середніх підприємств до банківського фінансування, зокрема спеціальних схем кредитування для довгострокового інвестиційного фінансування, включаючи більш тривалі пільгові періоди, кредитні гарантії в рамках приватно-державних програм, конкретно орієнтованих на малі і середні підприємства, і більш сприятливих правил прийняття заставного забезпечення.

5. Здійснювати системні заходи, які спрямовані на вдосконалення державного управління та зменшення масштабів корупції і практики незаконних поборів з підприємств. Інтересам нових підприємств та діяльності існуючих підприємств

повинні служити посилення незалежності суддів, застосування податкових правил, які передбачають покарання за незаконні платежі, створення антикорупційних консультативних органів за участю державного і приватного секторів та посилення підзвітності цивільних службовців.

6. З метою зниження бар'єрів на шляху розширення діяльності малих і середніх підприємств за кордоном, створювати механізми, які сприятимуть участі малих і середніх підприємств в процесі формування і здійснення торгової політики, надавати підприємствам-експортерам допомогу при вивченні і оцінці умов підприємницької діяльності в приймаючих країнах і розробляти програми, що допомагають фірмам долати торговельні бар'єри.

7. Використовувати механізм співпраці між державним і приватним секторами при розробці і здійсненні політики в галузі розвитку підприємств на центральному та місцевому рівнях. Сприяти участі малих і середніх підприємств в консультаціях державного та приватного секторів з даного питання і приймати до уваги їхні конкретні потреби. У співпраці з асоціаціями підприємців створювати механізми для моніторингу здійснення політики в галузі розвитку підприємств.

Список використаних джерел

1. Olson M., The New Institutional Economics: The Collective Choice Approach to Economic Development, in Christopher Clague ed, Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less Developed and Post-Socialist Countries. Baltimore: John Hopkins University Press, 1997. — 408 p.

2. Головка М. В. К вопросу об эффективности институциональной среды малого предпринимательства / М. В. Головка // Интернет-журнал «Экономические исследования». — 2011. — № 7 (11). — С. 1–16.

3. Baumol The Free-Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism. — Princeton: Princeton University Press, 2002. — 307 p.

4. Александрин Ю. Н. Институты и инструменты формирования эффективной системы государственного стимулирования малого бизнеса: опыт США // Общество: политика. Экономика, право. — 2012. — № 1. — С. 101–108.

5. Мельник М. І. Інституційно-економіні проблеми формування бізнес-середовища в Україні /

М. І. Мельник // Український соціум. — 2012. — № 1. — С. 99–110.

6. Статистичний щорічник України за 2012 рік. — К. : Державний комітет статистики України, 2013. — 552 с.

7. Статистичний збірник “Діяльність суб’єктів малого підприємництва” за 2012 р. — К. : Державний комітет статистики України, 2013. — 159 с.

8. Що заважає розвитку українського бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/6484-scho-zavazhaye-rozvitku-ukrayinskogo-bznesu.html>.

9. Охрименко Александр: Есть ли будущее у среднего и малого бизнеса в Украине? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://blog.ubr.ua/finansy/est-li-budushee-u-srednego-i-malogo-biznesa-v-ukraine-8117>.

10. Развитие предпринимательства в регионе ЕЭК ООН. Опыт стран в снижении барьеров на пути развития предприятий. — ООН : Нью-Йорк и Женева, 2008. — 58 с.